

Mlčení

Pojímání světa dle buddhistických filozofií

Slovo úvodem

V této krátké stati se pokusíme načrtnout sjednocující pohled na část filozofie buddhismu, jak jej představovala leningradská akademie věd a její pokračovatelé v první třetině 20. stol. studující díla, směry a školy buddhismu. „Leningradská škola“ vystihla tuto problematiku s obdivuhodnou přesností, právě dle ducha buddhismu. Díky následným překladům Františka Drtikola byly její závěry, a z nich vyplývající praxe, přijímány a využívány mnoha významnými českými Mistry.

Jako výchozího předpokladu zvolíme větu odpovídající povaze Evropana: „Svět, ve kterém žijeme...“. S ní pak budeme pracovat až k přeměně dle buddhistické filozofie. Pro snazší přiblížení použijeme maximálního zjednodušení jednotlivých úvah, i za cenu malých nepřesností, jejichž rizika jsme si vědomi. Nebudeme vykládat teorie reinkarnace, karmanu, dharem aj., neboť předpokládáme jejich všeobecnou povědomost, jež pro tuto práci postačí.

Text* shrnuje učení buddhistické vadžrajány tak, jak její prameny přeložil a ji samotnou prakticoval a učil Fráňa Drtikol. Je souhrnem reformovaného učení Atišova se základními pilíři Nágárdžunovy Hluboké stezky moudrosti (Prázdnoty) a Asangovy Široké stezky metody (Soucítění), a současně představuje vadžrajánovou syntézu učení hinajány a mahájány**. Zdrojem k jeho sepsání byly přímo Drtikolovy překlady, proto jsou užívány dobové tvary svol a terminologie.

Čekáte-li však od této práce, že se dozvíte, co jak je, potom ji raději odložte!

Negativismus (relativismus)

Svět, ve kterém žijeme... 1. je 2. není 3. je i není 4. ani je ani není. Tyto čtyři formy odpovědi zná celá indická filozofie. Každá z nich je ovšem z určitého hlediska vyvratitelná – jsou relativní! Jak to tedy je? Šákjámuni (Buddha) by odpověděl: - „.....“ Mlčením. Tím ovšem zavádí nový a revoluční prvek negující všechny známé možnosti. Tato forma odpovědi je již však nezpochybnitelná, nevyvratitelná, a tudíž vlastně absolutní... Podle novější mahájánové tradice to bylo také to jediné, co Buddha „dělal“ – mlčel.

Starokanonické texty v páli pak jen zaznamenávají „domnělé“ hovory.

Ale co je vlastně to, čemu říkáme „svět“? Podle indické filozofie je to „realita“ vytvořená a vnímatelná šestismyslovým aparátem těla. Šestým smyslem je mysl (+ vědomí) a tento smysl je pro vnímání světa nejdůležitější. I když nepřijmeme tezi, že „mysl svět vytváří“, každý myslící člověk musí souhlasit s tvrzením, že „mysl svět dotváří“ (viz dále).

Obrátíme nyní pozornost na toho, kdo se ptá (na pozorovatele). A dostáváme podobné možnosti a opět negaci všech! V praxi při hledání vlastního „já“ nacházíme jen vzájemně závislé a podmíněné prvky, části, apod., nic pevného, neměnného, ani nesmrtelného, neboť „vše složené podléhá rozkladu...“, jak praví Buddhova poslední slova dle pálijského kánonu. Nemůžeme nalézt „já“, zato sami v sobě nacházíme vše...

Úvahy o „já“ – jako neměnném centru bytosti se pohybují v rovině pozorovaného, pozorování a pozorovatele. Jenomže – takovéto členění v buddhismu neexistuje! Není v něm rozdílu mezi pozorovaným a pozorovatelem a nikdy nebylo. I proto je samotná výchozí věta nesmyslná.

Závislé vznikání

Je třeba zmínit se o, dle našeho názoru, základním článku nauky, o závislém vznikání. Vychází ze vzájemných vztahů prvků, a vlastností (dharem). Cokoli se děje, cokoli děláme, je závislé na tom, co bylo před tím, a to, co bude, závisí na přítomnosti. Všechno se vším souvisí. Nic nemůže existovat samo o sobě. Potom ale nic neexistuje! Proč? – Mluvíme-li o určité věci, zamlčujeme vše ostatní. Ale ona přeci není jedinou věcí v prázdném prostoru a nikdy tam také sama existovat nebude. Vnímat jen úzký okruh věcí a ostatní pomíjet, ačkoli je vidíme, slyšíme apod. (ale přesto nevnímáme) je obvyklá mentalita Evropana. Buddhismus však toto nepřipouští. K dokonalosti tuto filozofii dovedl Nágárdžuna ve svých dílech o relativismu během 2. stol. n.l. Pojímání buddhismu filozofických otázek je tudíž ryze praktickou záležitostí, a stejně je tomu se světem, pravdou a pod...

Prožívání světa

„Objektivní vnímání světa“ je jen bezduchá fráze. Indická filozofie dlouho hledala prostředky k vyjádření absolutní pravdy, ale teprve buddhismus ji dokázal vystihnout svým relativismem (negativismem). Přestože to v konečném důsledku znamená, že o absolutní pravdě nemůže být ani řeč, jak ostatně posléze uvidíme. Navíc – svět lze vnímat pouze subjektivně, tedy jednotlivcem. Buddhismus zakládá veškerou filozofii na zkušenosti, avšak i tato je pochopitelně subjektivní. Svět tedy existuje pouze jako náš subjektivní prožitek. To znamená, že iluzi de facto „neexistujícího“ světa prožíváme jako realitu. **Ve světě tedy nežijeme, ale svět prožíváme!** Jenomže – prožívající subjekt lze ztotožnit s oním já, jehož existenci či neexistenci jsme popřeli hned na začátku. Nabízí se otázka: Existuje v takovém případě vůbec něco (z absolutního hlediska, samozřejmě)? – A může na ni někdo odpovědět?...

Objektivním se ovšem prožívání stává, možná paradoxně (pro buddhismus však typicky), jeho ukončením – vstupem do Nirvány (vyvanutím, vyhasnutím, ne-bytím). O „neprožívání“ však nelze hovořit...

Střední cesta

Buddhova „Střední cesta“ spočívá v zamítnutí dvou extrémů – nesmrtelnosti a zničení se smrtí těla, kteréžto oba názory jsou přítomné mezi lidmi od nepaměti. Předpokládá plynulou přeměnu substrátů (dharem) během reinkarnační řady s jejím vůlí podmíněným ukončením během života. Tím předkládá nový, kompromisní názor – pod označením „Střední cesta“.

Samotná reinkarnace byla v indických filozofických a náboženských systémech známa dávno před Buddhou jako jedna z variant nesmrtelnosti (především ve vztahu k víře v nesmrtelného osobního Átmana – „já“ – jehož všechny možnosti existence i neexistence buddhismus vyvrací). Volní možnost vědomého ukončení „reinkarnační řady“, prezentované

životní strastí, „vstupem do proudu“ a posléze celkovým vyhasnutím bytosti (tedy jejích žádostí, z nichž strast pramení) je skutečným klenotem nauky.

Není třeba ptát se na existenci této země zaslíbené – Nirvány – kde není žádného rozlišování, a tím také žádné strasti...

Metafyzika

Původní buddhismus žáků Gautámových, dle všeho, postrádal metafyziku. Byl naprosto reálnou filozofií. Stal se základem jak hinajány (jež metafyziku přímo popírá), tak i mahájány, která v různých školách (zvláště lámaismu) doznává jistého stupně metafyziky např. uctíváním Buddhů a Bódhisattvů, jakožto personifikací sil, vlastností a prázdnoty, či naukami o jiných říších bytostí apod. Avšak tato metafyzika je subjektivně empirická a je mimo dosah mysli a rozumu. Jestliže je mimo jejich dosah, je nemyslitelná, a tudíž vlastně není! Za smysly tedy není nic, protože by to nebylo vnímatelné (smyslově!). Totéž hledisko zaujímá každý buddhista, který „ještě“ nevstoupil do nirvány.

Z pohledu Arahata či Bódhisattvy pak je tento svět „nereálný“ – a skutečně existuje pouze To v pozadí, To za... Klademe-li si otázku, co je To? – Nemůžeme nalézt odpověď, protože To je nevnímatelné, mimo smysly, smysly neuchopitelné. Podle v praxi ověřitelné tradice je To všepřonikající, všudypřítomné bytí – Šúnjata – Prázdnota! Můžeme však říci, že Prázdnota je? – Že nic je? Ovšem tohle je pro Osvíceného naprosto reálná záležitost na každodenním pořádku, a potom to také není metafyzika, protože To má empirický základ.

Obě tato hlediska, která jsou v různých případech protichůdná, sjednocuje buddhismus svým negativismem. Tedy odpovědí vycházející z Dokonalosti poznání (ze Šúnjaty) – „mlčení.“

Je tedy v buddhismu metafyzika?

...až k neodporování

Konstatovali jsme, že svět prožíváme každý svým osobitým způsobem. Hlavní součástí prožívání je strast, a ta je společná všemu živému. Příčinu strasti, o níž Buddha učil ve „čtyřech ušlechtilých pravdách“ a „osmičlenné stezce“, objevil buddhismus v myšlenkovém rozlišování příjemného a nepříjemného, dobrého a zlého. Smyslové vjemy jsou čisté – prosty rozlišování. Vidění a slyšení apod. nejsou ani příjemné, ani nepříjemné. Toto dotváří 6. smysl – mysl. Od ní to začíná a táhne se do nekonečného prožívání. Nutkání vyhledávat příjemné a ulpívání na něm nás vede jen k další činnosti a strasti, protože skončením příjemného nastává strast a další nutkání k vyhledávání..., ale strastí je i nepříjemné, což je zcela pochopitelné. Z absolutního hlediska (a nadhledu) je tedy veškeré prožívání strastí. A z tohoto vychází naše jednání – chování. Bereme-li „svět“ jako dobrý, potom i my se chováme stejně a naopak. Naše reakce na prožívání je tedy chování, které prožívání zrcadlí. A naše reakce na chování okolí je naše prožívání

Rozlišování dobra a zla je neřešitelná otázka. Buddhismus uznává dobro jen jako nižší stupeň zla (stejně tak příjemno). Proto Buddha v Suttanipáně říká: „Pro mne čin dobrý nemá nejmenší ceny, k těm, jimž dobrého činu je třeba, má Máro mluvit.“ Tím se liší buddhismus ode všech ostatních filosoficko náboženských systémů. Dokonce je tímto předčí, ukazuje totiž přímý směr k „Cíli“. (Není nám to příliš vzdálené, protože i v naší lidové slovesnosti lze nalézt přísloví: „cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly.“)

Činnost „ve světě“ je v buddhismu meditacemi omezována na minimum, čímž se ztrácí možnost určování dobrého či zlého ztrátou kontaktu s nimi. Meditace však také podstatnou

měrou přispívají k získání vhledu a na jeho základě pochopení klamu dobra a zla. Pro poustevnický či řádový život v kláštorech to postačovalo, ale s rozšířením mahájány mezi všechny třídy lidu nikoli... Texty Prázdňáparamit zavádějí pojem „Dokonalost poznání“, z něhož popisují jednání jako ne-jednání a smazávají rozdíl mezi nimi, i rozdíl mezi samsárem a nirvánou, čímž de facto umožňují hledajícím i běžný občanský život se vším, co k němu patří.

V pozdějším vadžrajánovém lámaismu pak bylo dokonce upřednostněno činění dobra, což byl liberalizační trend zpřístupňující učení dharmy těm, kteří sami nejsou schopni prohlédnout klam dobra a zla. Vycházel z předpokladu: když už jsme nuceni prožívat svět, proč jej neprožívat příjemně? – Je to přeci otázka svobodné vůle! Nirvána je neodvislá ode všeho, a tímto ji nepopíráme... Prožíváme-li příjemně, chováme se příjemně i navenek, a po zažití jmenovaného, sice mnohem pomaleji, ale i tak uhasínají žádosti, a tím i tzv. nečnosti či sama strast a ožívá smíření se skutečností v přítomnosti, v podobě klidu, neboť samo vyhasnutí veškerého našeho chtění vede ke zpřítomnění, usmíření a spokojenosti vyznačující se radostivým povznesením (křesťanská mystika to nazývá Mírem, jenž je však v buddhismu dosahován jednoduchou meditační praxí – pouhým bděním nad nadechováním a vydechováním). Je to stav, který buddhismus označuje jako „vstup do proudu“, od něhož se začínají odvíjet vnory. Je to přímá cesta k Nirváně. Ovšem k přijetí všeho příchozího jako příjemného (k neodporování***) je zapotřebí „Dokonalost poznání“ – Mlčení.

Slovo závěrem

V pálijském kánonu mluví Buddha o problematice světa a „já“ jako o „neužitečných otázkách“. Vrací se k nim až mahájána. A jak by dnes na ně odpověděl Buddha? Dočkali bychom se jediné odpovědi – Mlčení.

Pozn.:

*Text byl sepsán jedním z Evženových žáků roku 1997 jako semestrální práce z filosofie na vysoké škole. Po jeho prostudování se Evžen vyslovil, že dotyčný žák „správně pochopil a přijal Fráňovo učení“.

**Akademici v Leningradě v carském Rusku byli první, kdo studoval do té doby na západě neznámý mahájánový buddhismus, a přispěli tak k rozšíření povědomí o něm. V té době však ještě neoddělovali mahájánu od vadžrajány, proto jsou ve starých textech 1. poloviny 20. stol. obě učení nazývána termínem jediným – „mahájána“.

***Termín „negativismus“ byl používán profesory univerzity v Heidelbergu ve 30. letech 20. stol. V pracích jejich žáků byl již nahrazen termínem „neodporování“. V současnosti jej, vlivem exodu Tibetanů a rozšíření jejich výkladu, známe spíše pod pojmem SOUCÍTĚNÍ.

© <http://silamoudrosti.unas.cz>